

4. *Антонюк П. О.* Збереження експортного продовольчого потенціалу України / П. О. Антонюк // *Економіка АПК.* — 2002. — № 1. — С. 110—114.

5. *Марченко Т.* Проблеми реалізації експортного потенціалу України / Т. Марченко // *Персонал.* — 2005. — № 10. — С. 24—29.

Стаття надійшла до редакції 27.12.2005

УДК338.432:330.341.1

В. Г. Чабан, канд. екон. наук, доц.,
КНЕУ

АГРАРНА ЕКОНОМІКА У КОНТЕКСТІ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

Інноваційна діяльність є важливою складовою прискореного розвитку сільського господарства, підвищення його конкурентоспроможності й ефективності. В статті проаналізовано стан інноваційної діяльності в аграрному секторі, визначено фактори, які впливають на її розвиток. Запропоновано стратегічні напрямки інноваційної діяльності аграрного сектору.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: інноваційна діяльність, аграрний сектор.

Ринкові засади господарювання вимагають істотного підвищення рівня конкурентоспроможності всіх галузей економіки, чого можна досягти за умови переходу виробництва на інноваційний шлях розвитку. Постійне оновлення техніки і технології, асортименту та якості продукції, методів організації виробництва й маркетингу стає не тільки імперативом конкурентної ринкової стратегії сучасного підприємництва, але й відіграє ключову роль в економічному та соціальному прогресі суспільства.

Особливо актуально це для аграрного сектора, характерною ознакою якого в останні роки є згорання інноваційних процесів і мала сприйнятливість до науково-технічних нововведень. Внаслідок аграрної кризи й не виваженої стратегії реорганізації сільськогосподарських підприємств товаровиробники опинилися у вкрай важкому економічному становищі й постали перед необхідністю скорочувати (а в ряді випадків і припиняти) впровадження досягнень науки у виробництво, що зумовило перехід до відсталих технологій у землеробстві та тваринництві: не використовуються нові сорти й гібриди, недостатньо запроваджуються

кращі породи тварин. Не менш істотним є й те, що утворена в до-реформений період потужна, але інертна система інтеграції науки з виробництвом виявилася малоприсадиною до ефективного функціонування в ринкових умовах.

Отже, на нинішньому етапі ринкових перетворень дуже гостро постала проблема переведення аграрної економіки на інноваційну модель розвитку, що є надзвичайно актуальним. Це не тільки ефективний важіль подолання негативних наслідків глибокої економічної кризи, а й радикального поліпшення показників розвитку виробництва і підвищення рівня та якості життя населення.

У вітчизняній економічній літературі різноманітні аспекти інноваційного розвитку АПК плідно розробляються в працях багатьох відомих учених аграрників: М. В. Зубця, П. Т. Саблука, С. І. Дем'яненка, М. І. Кісіля, С. А. Володіна, В. А. Чеботарьова та ін.

Дослідники доводять, що без інноваційної діяльності економіка України приречена стати справжнім придатком промислово розвинутих країн. Тільки постійна активізація інноваційних процесів може забезпечити оптимальний розвиток аграрної економіки в нинішніх умовах. Головне при цьому — відновлення технологій і широке використання новітніх наукових розробок. Активізації інноваційної діяльності в АПК України немає альтернативи. Із вступом до СОТ будуть повністю відкриті внутрішні ринки продовольства, що в умовах кризового стану економіки може призвести до зупинки неконкурентоспроможного виробництва.

Складність і гострота ситуації вимагає поглибленого аналізу з метою виявлення найбільш істотних перешкод, визначення пріоритетних напрямів й обґрунтування ефективних інструментів переведення аграрної економіки на інноваційно-інвестиційну модель розвитку.

Агропромисловий комплекс серед галузей народного господарства України має особливе значення як з точки зору продовольчої безпеки, так і соціальної зайнятості третини населення країни. Аграрне виробництво є також надійним джерелом формування валютних надходжень країни від міжнародної торгівлі. Пріоритетність розвитку АПК України як експортно-орієнтованої галузі зумовлена більшими порівняно з вітчизняною промисловістю потенційними можливостями поставки на світовий ринок конкурентоспроможної за якістю продукції, що гарантує її збут, а також економічною і соціальною необхідністю використання потужного ресурсного потенціалу.

Зі вступом України до СОТ внутрішній ринок, зокрема ринки продовольства, будуть відкриті для зарубіжних виробників. В умовах відкритої економіки виникає загроза припинення неконкурентоспроможного виробництва. Це стосується насамперед виробництва цукру, олії, а в окремі роки і зерна, зокрема кукурудзи. За таких умов у виробників виникає більш гостра потреба в удосконаленні використовуваних техніки і технологій з метою забезпечення стійких позицій на ринку та максимально можливої дохідності від підприємницької діяльності. Вихід вітчизняного товаровиробника на зовнішній ринок з конкурентоспроможною продукцією забезпечить окупність інновацій, сприятиме нагромадженню капіталу, за рахунок якого можна збільшити масштаби виробництва.

Економічний розвиток аграрної сфери можливий лише на основі науково-технічного прогресу незалежно від мотивів і сил, які рухають процес виробництва. Причому, актуальність використання досягнень НТП виникає тільки у тому випадку, коли можливості розвитку економічної системи повністю вичерпані, тобто додаткові фінансові вливання у галузь на існуючому рівні знань вже не здатні забезпечити хоча б еквівалентне зростання виходу продукції.

Результати наукової діяльності, інноваційна праця повинні стати вирішальними структурно-відтворювальними факторами поетапного переходу на інноваційний тип економічного розвитку господарських систем різного рівня, забезпечення їх високою ефективністю й економічною стійкістю до ринкового середовища.

Особливо цього потребує аграрний сектор економіки, в якому склалась загроза не тільки продовольчій, але й національній безпеці, так як Україна з країни експортера аграрної продукції перетворилась в її імпортера. Фактичний рівень забезпечення вітчизняним продовольством останніми роками становить близько 60 %. Зберігається вкрай низька насиченість продовольчого ринку вітчизняною продукцією, особливо м'ясом, молоком і молочними продуктами, окремими видами овочевої продукції та ін.

Фактичні дані показують, що в сільськогосподарських підприємствах склалася досить тривожна ситуація. По-перше, занепадає матеріально-технічна база і стрімко скорочуються основні засоби. Тобто підприємства стають перед проблемою не стабілізації, а стримання спаду виробництва, бо щорічне скорочення основних фондів є ознакою наростаючої виробничої неспроможності. Значно скоротилася концентрація основних засобів з розрахунку на 1 га угідь від 3236 до 1387 грн, тобто майже в 1,7 рази. А це є

прямим свідченням відсутності інтенсифікації виробництва. По-друге, висока частка збиткових господарств є свідченням того, що сільськогосподарські підприємства стали неспроможними забезпечувати відтворення власного виробництва, тобто постає питання про їх економічну доцільність взагалі. Та й рівень рентабельності у не збиткових господарствах аж ніяк не є відтворювальним [1]. Інноваційна діяльність сільськогосподарських підприємств усіх форм власності в Україні практично немає економічної бази. Як відомо, на господарському рівні першою основою для інноваційної активності повинні бути внутрішні нагромадження.

Через нестачу інвестицій відбувається порушення елементарних технологічних вимог, що призводить до значних втрат продукції. Навіть за наявності вкрай обмежених інвестицій кошти спрямовувалися, головним чином, не на потреби технологічного оновлення галузі, а на поточну підтримку її функціонування. Загалом аграрний сектор економіки є менш інвестиційно-привабливою галуззю порівняно з рядом інших галузей народного господарства. Це спричинено тривалим періодом виробництва сільськогосподарської продукції, ризиком недоодержання готової продукції в очікуваному обсязі через незалежні від виробника обставини — несприятливі природнокліматичні умови.

У зв'язку з гострим дефіцитом інвестиційних ресурсів в аграрному секторі України нині, на наш погляд, відсутні можливості для здійснення широкомасштабного інноваційного процесу.

Таким чином, факторами, вплив яких визначає перспективу розвитку інноваційної діяльності в аграрному секторі є:

- високий рівень фундаментальної науки за відсутності комерційної зорієнтованості результатів досліджень;

- відсутність належної інноваційної інфраструктури (розвиток технопарків, технополісів, інноваційних бізнес-інкубаторів, інноваційних бірж, консалтингових, інжинірингових, маркетингових фірм тощо);

- відсутність у суб'єктів господарювання платоспроможного попиту на інноваційну продукцію;

- збитковість виробництва основних видів сільськогосподарської продукції, що унеможлиблює нагромадження агроформуваннями коштів, необхідних для подолання технологічної відсталості;

- зорієнтованість ринкових важелів і механізмів на імпульси короткострокового діапазону дій, а не довгострокової економічної заінтересованості.

Значний вплив на аграрний сектор економіки мають політико-правові фактори. Зважаючи на постійно надмірну політизацію суспільного життя в країні, спровоковану частими виборними компаніями, обіцянок селянам давалося багато, на найвищому рівні приймалися відповідні рішення, постанови, закони, а їх виконання мало мінімальний ефект, бо правове поле формувалося переважно під дією емоцій, ніж наукового обґрунтування, тому часто мало хаотичний характер. До того ж, зазначені документи здебільшого не мали фінансового наповнення й дієвих економічних механізмів [2].

У країні практично зруйнована система інноваційного відновлення АПК. Відсутня й опрацьована державна інноваційна політика.

До пріоритетних напрямків інноваційної діяльності в аграрній сфері економіки України належить створення і впровадження високоефективних сортів і гібридів сільськогосподарських культур, нових високопродуктивних порід тварин, ґрунтозахисних систем землеробства і раціонального розміщення виробництва, ресурсозберігаючих технологій, альтернативних джерел енергії в сільській місцевості, технологій виробництва екологічно чистої продукції, моделей економічних відносин, інформаційних систем.

Основною базою створення інноваційної продукції в аграрній сфері є наукові установи Української академії аграрних наук. Минулого року селекціонерами установи створено і передано на державне сортовипробування 190 нових сортів і гібридів сільськогосподарських культур, 118 сортів і гібридів, створених у попередні роки, включено в державний реєстр. З усіх зареєстрованих сортів 72 % створені українськими вченими. Вітчизняні сорти озимої пшениці, зернобобових і прядивних культур та сої в реєстрі й у посівах мають 88 %, плодово-ягідних — 80 % [3]. Як відомо, за рахунок нових сортів і гібридів можна одержувати 30—35 % приросту врожайності. Проте ситуація з сортовим забезпеченням, особливо овочевих і деяких інших культур залишається складною.

Одержано вагомі наукові результати з породотворення в молочному скотарстві: завершено створення, апробовано і затверджено українську червону молочну породу ВРХ.

Ученими ветеринарного профілю створено та апробовано п'ять лікувально-профілактичних препаратів, три діагностикуми, запропоновано чотири нові технології, що забезпечило істотне зменшення імпорту ветеринарних препаратів.

Ученими Відділення механізації та електрифікації проведено науково-дослідні роботи зі створення ґрунтообробнопосівних аг-

регатів на базі одноопераційних машин, а також перспективних технологічних комплексів для вирощування цукрових буряків і картоплі; технологій і технічних засобів відновлення сільгосптехніки, розроблені технічні, технологічні й організаційні заходи, спрямовані на заощадження пального.

У 2004 р. проведено виробничу перевірку 890 розробок, виробництвом освоєно 714 наукових розробок, укладено з агропідприємствами 1275 ліцензійних угод, що у 2,4 рази більше порівняно з 2003 р. Одержано 444 патенти на сорти рослин і винаходи та 72 корисні моделі. Розроблено понад 120 національних стандартів. Результат експериментального впровадження центрами наукового забезпечення агропромислового виробництва — 405 завершених наукових розробок, які освоєні майже у 800 підприємствах різних форм власності — зайвий раз засвідчує, що при застосуванні новітніх агротехнологій, організації діяльності підприємств за інноваційними проектами та налагодженні комплексного наукового забезпечення агропромислового виробництва є прибутковим [3].

Стратегічним напрямком розвитку науки і наукомістких технологій є державна підтримка біотехнологічних розробок у галузі агропромислового виробництва, а саме в рослинництві, тваринництві і сільськогосподарській мікробіології, головним чином на основі використання сучасних методів генної та клітинної інженерії.

Учені 23 наукових установ УААН також ведуть дослідження в галузі біотехнології. Такі інститути, як цукрових буряків, олійних культур та біотехнологічний центр зробили позитивні кроки в даному напрямку.

Результати проведених біотехнологічних досліджень у рослинництві дали можливість поширити спектри генотипів рослин, удосконалити засоби культивування міжвидових зародків несумісних видів, що незабаром допоможе значно прискорити створення нових сортів та гібридів з біологічною стійкістю проти основних хвороб і шкідників.

У тваринництві розроблені сучасні біотехнологічні методики, до яких слід віднести і культивування *in vitro*, і криоконсервування ооцитів та ембріонів сільськогосподарських тварин, мікрохірургії гамет і зародків, пожиттєвого визначення статі ембріонів, ембріонального клонування тощо. Певні напрацювання є й у застосуванні ДНК-маркерів і ПЛР-аналізу в селекції тварин. Триває також робота над розробкою нових молекулярно-генетичних засобів діагностики ряду інфекційних хвороб. У багатьох країнах

світу розуміють, що досягнення в цій галузі лідерства — одне з головних завдань економічної політики і тому вкладають у біотехнології значні кошти.

Незважаючи на відсутність достатнього бюджетного фінансування, а також рефінансування за рахунок продажу наукових розробок, Українська академія аграрних наук в основному зберегла науковий потенціал і продовжує, хоч і в складних умовах, і далі працювати на наукове забезпечення АПК держави.

На жаль, впровадження здійснюють лише частина виробничих структур. Перешкодою тут можуть бути й нерозуміння виробником значення наукових досягнень, і недоліки в роботі наукових установ, слабка інноваційна інфраструктура, недоліки управлінських структур і т. ін.

Але головне полягає в тому, що виробник не бачить суттєвої віддачі від впровадженнь. Раніше, коли загальний рівень ведення виробництва був вищий, додаткові витрати на впровадження були менші, а віддача — вищою. Нині ж, коли рівень господарювання знизився до критичної межі, прогнозовану віддачу навіть від науково обґрунтованої пропозиції одержати практично неможливо.

Аналіз ситуації, що склалася навколо порушеного питання, свідчить, що без здійснення рішучих кроків АПК України не подолає переходу від інерційного розвитку до випереджаючого інноваційного. Враховуючи сучасний стан АПК і світові тенденції розвитку сільського господарства, необхідно визначити пріоритети подальшого інноваційного розвитку АПК.

На нашу думку, пріоритетними напрямми інноваційної діяльності в аграрному секторі України мають бути науково, економічно і соціально обґрунтовані та законодавчо визначені напрями інноваційної діяльності, спрямовані на забезпечення потреб суспільства у високотехнологічній конкурентноспроможній, екологічно чистій продукції, високоякісних послугах і збільшення експортного потенціалу держави.

Вивчення досвіду країн ринкової економіки засвідчує, що пріоритетні напрями інноваційної діяльності, як правило, складаються із стратегічних і середньострокових. Для України це мають бути:

— стратегічні пріоритетні напрями інноваційної діяльності — розраховані на тривалу перспективу (не менше десяти років) найважливіші напрями інноваційної діяльності щодо забезпечення соціально-економічного зростання держави, розроблені на основі науково-прогнозованого аналізу світових тенденцій

соціально-економічного та науково-технологічного розвитку з урахуванням можливостей вітчизняного інноваційного потенціалу;

— середньострокові пріоритетні напрями інноваційної діяльності — розраховані на реалізацію протягом найближчих трьох-п'яти років напрями інноваційного оновлення промислового, сільськогосподарського виробництва та сфери послуг щодо освоєння випуску нових наукомістких товарів і послуг з високою конкурентоспроможністю на внутрішньому та (або) зовнішньому ринках.

За сучасних умов економічного поживлення для України важливе значення мають середньострокові пріоритетні напрями інноваційної діяльності, які формуються в межах стратегічних пріоритетних напрямів інноваційної діяльності на основі новітніх досягнень вітчизняної та світової науки, аналізу кон'юнктури світового і внутрішнього ринків і ресурсних можливостей держави [4].

Стратегія високотехнічного розвитку сільського господарства реалізується шляхом розв'язання наступних завдань:

— поліпшення фінансування науки як за рахунок бюджету, так і через залучення позабюджетних асигнувань;

— підвищення рівня комерціалізації наукових досліджень та інноваційних процесів, зменшення ризиків інноваційного розвитку й венчурного капіталу за допомогою спеціальних фондів;

— запровадження державного замовлення на інноваційну продукцію, що створюється за пріоритетними інноваційними проектами;

— поліпшення інституційного забезпечення державної інноваційної політики в аграрному секторі економіки шляхом удосконалення системи стандартизації та сертифікації, наближення їх до європейських стандартів;

— стимулювання через податкові механізми процесів кооперації науки і виробництва;

— впровадження регіональних механізмів підтримки інноваційної діяльності;

— розвитку й поглиблення міжнародного співробітництва в інноваційній сфері, насамперед з країнами ЄС і Росією;

— вдосконалення правових засад інноваційної діяльності й регулювання ринку інновацій в аграрній сфері через податкові, кредитні, страхові, митні та інші механізми непрямого впливу;

— зміцнення кадрового потенціалу сфери інноваційної діяльності в аграрному секторі економіки;

— здійснення заходів щодо інтеграції науки і виробництва, створення агротехнопарків, фінансово-промислових груп, горизонтальних і вертикальних холдингових компаній.

Стратегія інноваційного розвитку сільського господарства реалізується через інноваційні програми, підпрограми в інших програмах та окремі проекти [5].

Інноваційна діяльність є важливою складовою системи заходів щодо прискорення розвитку сільського господарства, підвищення його конкурентоспроможності й ефективності.

Інноваційна діяльність в аграрному секторі суттєво уповільнилася, скоротилася як кількість і якість виконаних наукових розробок, так і чисельність науковців, винахідників та рачіоналізаторів, що є наслідком погіршення умов державного фінансування наукової діяльності. Економічні взаємовідносини між наукою і виробництвом недостатньо налагоджені, повільно впроваджуються у виробництво наукові розробки. Оновлення сільськогосподарського виробництва новими сортами, технікою, технологіями стримують також низька платоспроможність сільськогосподарських товаровиробників і недостатня інформованість їх щодо новітніх досягнень. Проте приклади окремих господарств, які активно впроваджують новації у виробництво, свідчить про високу ефективність інноваційної діяльності.

Література

1. *Іващенко Н. Т., Хорунжий М. Й.* До методологічних аспектів оцінки діяльності підприємств аграрного сектору України // *Економіка АПК.* — 2005. — № 3. — С. 44.
2. *Кириленко І. Г.* Аграрна реформа в Україні: надбання, проблеми // *Економіка АПК.* — 2005. — № 5. — С. 9.
3. *Зубець М. В.* Підсумки діяльності Української академії аграрних наук за 2004 рік та невідкладні завдання на перспективу // *Економіка АПК.* — 2005. — № 4. — С. 3—5.
4. *Васенко В. К.* Агропарки як важливий інструмент активізації інноваційної діяльності в агропромисловому секторі України // *Економіка АПК.* — 2004. — № 9. — С. 87.
5. *Кісіль М. І.* Інвестиційна та інноваційна складові доктрини аграрної політики України // *Економіка АПК.* — 2003. — № 7. — С. 86.

Стаття надійшла до редакції 18.01.2006